

Горан Милосављевић¹
Историјски архив Шумадије, Крагујевац
Србија

ЛИЧНИ ФОНДОВИ ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА ШУМАДИЈЕ - ДРАГОЦЕНИ ИЗВОР НАЦИОНАЛНЕ ИСТОРИЈЕ

Апстракт: Вредни али непрепознатљиви, занимљиви али недовољно искоришћени, лични фондови представљају мали сегмент у укупној количини грађе једног архива, но истовремено и врло важан извор за политичку, правну, економску и културну историју. Увидом у евиденцију корисника архивске грађе Историјског архива Шумадије у Крагујевцу и анализом тема њихових истраживања долазимо до закључка да су лични фондови, по интересовању, тек на четвртном месту, после збирке матичних књига, управних и просветних фондова. Циљ овог рада је да се богатство ове помало занемарене архивске грађе приближи јавности и истраживачима.

Кључне речи: лични фондови, историјски извор, евидентирање, целовитост фонда, аналитички инвентар, архивска грађа од изузетног значаја, архивска грађа од великог значаја, културно добро, изложбе и публикације

„Живот у хартијама“

Ја се непрекидно бавим прегледањем, сређивањем и преписивањем својих хартија. Читам своје дневнике, песме, приповетке и предавања које нигде нисам штампала. При свему томе стално ми се намеће питање: шта да учиним, да ли да сачувам или да све то спалим? То је као кад би себи приредила аутодафе, јер сав мој живот је у тим хартијама.²

Катарина Богдановић, Крагујевац, 24. јун 1957.

За разлику од човека савремене епохе који своју свакодневницу не може да замисли без интернета, друштвених мрежа и модерних информационих технологија, појединац који је градио друштвени положај у XIX и XX веку живео је спорије, комуницирао писмима, чувао личне и службене папире, водио белешке, писао дневник, мемоаре... Другим речима, стварао је својеврсну рукописну оставштину, у архивистици познатију као *лични фонд*. Настала деловањем појединаца, а не од власти основаних и диригованих установа, ова драгоценост и по садржају разнолика архивска грађа представља вредан историјски извор, плодно тле за научни и истраживачки рад и инспирацију за нека нова књижевно-уметничка дела.

Лични фонд се у архивистици дефинише као скуп органски повезаних докумената, настао у току живота и рада особе која је имала значајну улогу у

¹ архивист, goran8185@hotmail.com

² Историјски архив Шумадије Крагујевац (даље ИАШК), *Лични фонд Катарине Богдановић 1885-1969*, Б. 2. 329, 1956/58, I – 18.

друштвено-политичком животу. Структура архивске грађе личног фонда зависи од друштвених система у коме је та личност деловала, од места и положаја који је имала у друштву, од њеног занимања и интересовања.³ За архивску грађу политичких, културних и других јавних посленика прикладнији је термин *рукописна оставштина*.⁴ Уколико се у сачуваној грађи личног фонда огледа приватни и јавни живот ствараоца, онда се може говорити о целовитости фонда. У супротном, ако је сачувано само пар докумената у вези са неком особом, онда је реч о фрагменту фонда који се прикључује збирци различитих стваралаца.

Пре него што уђу у архив, лични фондови представљају део корпуса приватне архивске грађе која у ширем смислу подразумева архивску грађу свих приватних правних и физичких лица. Грађа личних фондова често није нигде евидентирана и зато је њен опстанак на терену у опасности. Наследници немају увек свест о значају „папира“ чланова своје породице, па их продају било коме, било где, настојећи да постигну што већу цену. У раду са њима архивисти су суочени са бројним изазовима: како сазнати за њих, како направити увид у грађу коју поседују, како уверити власника у њену вредност, у потребу стручног чувања и основног евидентирања и како убедити власника да је архив најбоља опција за чување.⁵

Лични фондови Историјског архива Шумадије настали су у XIX и XX веку. У Архив су доспели путем откупа и поклона. Реч је о вредним рукописним оставштинама политичара, дипломата, официра, лекара, културних и просветних радника и других знаменитих људи. Они по обиму нису велики, али садрже веома разнолику грађу значајну за разне области истраживања и представљају допуну фондова насталих радом званичних институција.⁶ Сређени су према Упутству Архивског већа из 1969. године. Већина фондова аналитички је обрађена и за њих су израђени аналитички инвентари са именским и тематским регистрима, што омогућава лак увид у мноштво података и олакшава коришћење.⁷ Седамдесетих и осамдесетих година архивисти крагујевачког Архива водили су евиденцију лица у чијем се власништву налази писана грађа, настојећи да је прикупе, заштите и обраде у својој установи. Временом су, заузети фондовима државних и друштвених органа и организација, одустали од те корисне праксе. Од укупно 20 личних фонда похрањених у Историјском архиву Шумадије, два су проглашена архивском грађом од изузетног значаја, а осам архивском грађом од великог значаја.⁸ Због своје фрагментарности, збирци *Varia* прикључено је 12 делова личних и 9 делова породичних фондова.⁹

Савременици Војда и Књаза

Српска револуција је из темеља потресла Османско царство и оставила далекосежне последице на судбину српског и других балканских народа. У социјално-економском погледу она представља неодвојиви део политичких процеса који

³ Богдан Лекић, *Архивистика*, Београд 2006, 138.

⁴ Крећимир Немет, *Архивска грађа*, Приручник из архивистике, Загреб 1977, 28.

⁵ Данка Божић Буџанчић, *Особни и обитељски архиви*, Приручник из архивистике, Загреб 1977, 129.

⁶ Верка Миленковић, *Водич кроз архивску грађу Историјског архива Шумадије*, Крагујевац 1978, 147.

⁷ *Упутства о сређивању личних и породичних фондова*, Архивски преглед бр. 1-2, Београд 1970, 58-61.

⁸ Регистар архивске грађе ИАШК, Крагујевац, 2019, редни број 461-480.

⁹ В. Миленковић, *Водич кроз архивску грађу...*, 1978, 173.

су захватили Европу после Француске револуције, иако има своју специфичност оличену у борби за национално ослобођење. То је време када се мукотрно рађала српска држава: првобитно оружаном борбом, под вождом Карађорђем Петровићем, а потом стрпљивом политиком компромиса са Портом, под кнезом Милошем Обреновићем.

Историјски извори који сведоче о времену националног буђења од трајне су вредности за српску културу и историју. Историјски архив Шумадије има привилегију да чува рукописне оставштине две значајне историјске личности из прве половине XIX века, Николе Милићевића Луњевице и Цветка Рајовића. Њихови лични фондови су Одлуком Народне скупштине Републике Србије из 1998. године проглашени архивском грађом од изузетног значаја.¹⁰

Лични фонд **Николе Милићевића Луњевице** (1767-1842) откупљен је у два наврата: први део 1955. године, од београдског адвоката Димитрија Јанићијевића, а други 1960. од Наталије Павловић из Београда.¹¹ У питању су документа која су припадала Луњевици и његовим потомцима, због чега се граничне године грађе крећу од 1809. до 1919. године. Довољан је само кратак осврт на биографију ствараоца да би се схватио значај архивске грађе овог фонда. Луњевица је био савременик војда Карађорђа и кнеза Милоша, ручни девер на венчању Милоша и Љубице и кнежев ортак у трговачким пословима. Као богати трговац помагао је устаничке акције и сам учествовао у њима. Његови потомци, иако не увек блиски двору, судбински су били везани за Обреновиће. Његова унука Драга била је супруга последњег владара из ове династије.¹²

Луњевица је за своје време водио веома богату и разгранату трговачку кореспонденцију. Поред писама трговачког карактера, фонд садржи и његова лична документа: писмо којим га кнез Милош обавештава да му је доделио чин мајора и да га је поставио за председника Магистрата Округа рудничког (1838), молбе за повишицу пензије (1839), тестамент (1842) и др. Следе имовинско-правни списи: тапије, од којих најстарија датира из 1809, као и пописи мираза његових кћери (Јелке, Ристе и Анђе). Велику вредност за историографију има преписка са кнезом Милошем, готово приватног карактера: позиви на весеља, савети у вези са одгајањем деце... Део фонда чине и документа која се односе на његову супругу Ђурђију, синове Арсенија и Панту, кћерку Јелену (Лену) Павловић и унука Ивана С. Павловића. Посебан значај има рукопис генерала и војног историчара Ивана С. Павловића о животу и раду његовог деде, Николе Луњевице, довршен 1902. године.

Лични фонд кнежевог секретара, државног саветника и министра **Цветка Рајовића** (1793-1873) откупио је 1960. године тадашњи Државни архив Среза Крагујевац.¹³ У питању је рукописна оставштина једног од најспособнијих српских политичара и дипломата XIX века који је успешно градио каријеру и под Обреновићима и под Карађорђевићима.¹⁴ Фонд садржи одлуке и указе о именовању Рајовића на разне дужности: агента у Русији и Влашкој (1829), кнежевог ађутанта

¹⁰ Одлука о утврђивању архивске грађе од изузетног значаја која се чува у архивима, Службени гласник РС бр. 42 од 18. XI 1998.

¹¹ Улазни инвентар ИАШК, бр. 79.

¹² Милан Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи српског народа новијег доба*, Београд 1888, 309-310.

¹³ Улазни инвентар ИАШК, бр. 315.

¹⁴ М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи...*, 619-624.

(1837), министра финансија (1839), секретара и председника Касационог суда (1855, 1856) и министра спољних послова (1859). По значају се издваја указ руског цара Николаја I Романова из 1830. године којим се Рајовићу додељује Орден Светог Владимира IV степена. Део фонда чине Рајовићеви извештаји са фронта у Руско-турском рату (1828/1829), писма о слању депутата у Цариград (1829), набавци соли из Влашке, појави великих богиња у Крагујевцу, побуни сељака у Мачви (1844), као и молбе за помиловање због учешћа у Тенкиној завери 1857. године.

Архивска грађа ова два фонда писана је српским језиком пре Вукове реформе у коме су јасно видљиве примесе славеносрпског језика. Има и докумената на стандардном српском, као и пар докумената на руском и османском турском језику.

На прелазу векова

Ослободилачким напором и херојским подвизима више генерација Србија је током XIX века извојевала, а у првим деценијама XX сачувала своју модерну државу. Добијањем независности на Берлинском конгресу 1878. године нису престала њена искушења. Стешњена између Аустроугарске и Османског царства, са деловима сопственог народа у обе државе, прихватила је тек почетком XX века, након смене династија. Својим постојањем, угледом, војним и економским јачањем, демократским поретком и националним програмом, привлачила је пажњу не само Срба који су живели изван њених граница, већ и других југословенских народа. У ратовима (1912-1918) поднела је огромне људске и материјале жртве, дала велики допринос савезничкој борби и уз њихову сагласност и помоћ 1918. године створила Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца.¹⁵

Иако у домаћим и страним архивима постоје релативно добро очувани фондови државних и војних установа, истраживачима је увек интересантније да поменуте историјске догађаје и процесе посматрају из угла њихових савременика. Осам личних фондова крагујевачког Архива који су Одлуком Архива Србије из 1998. године проглашени архивском грађом од великог значаја, као и други који имају само статус културног добра, представљају идеалну прилику за то.

Лични фонд српског генерала и политичара Јована Белимарковића (1827-1906) представља драгоцен извор за изучавање политичког живота Србије у другој половини XIX века. Његово име везано је за велике победе српске војске у Другом српско-турском рату (1877-1878) и значајне политичке функције у држави. Био је управник вароши Београда, министар војни, државни саветник, намесник краља Александра Обреновића и председник Сената. Припадао је групи либерала оданих династији Обреновић. Након Мајског преврата 1903. повукао се из јавног живота и преселио у Врњачку Бању, где је живео до смрти 1906. године.¹⁶ Сачувани су укази кнеза Александра Карађорђевића и кнеза Милоша Обреновића о додељивању војних чинова, диплома Београдског певачког друштва (1864), указ краља Милана о именовању Белимарковића за члана Државног савета (1888), извештај председника владе Димитрија Цинцар-Марковића о постављењу генерала за председника Сената 1903, као и званична преписка са значајним историјским личностима

¹⁵ Мира Радојевић, Љубодраг Димић, *Србија у Великом рату 1914-1918*, Београд 2014, 6-8.

¹⁶ Софија Божић, *Генерал Јован Белимарковић, војник и политичар*, Делиград од устанка ка независности 1806-1876. Зборник радова, Београд 2007, 365-370.

(Милојком Лешјанином, Јованом Ристићем и Владаном Ђорђевићем). Посебно су занимљиви телеграми које је генерал добијао од свог сестрића и председника владе, Јована Авакумовића, непосредно након Мајског преврата 1903. године.

Лични фонд пуковника српске војске, обавештајца и војног теоретичара **Антонија Орешковића** (1829-1906) представља значајан извор за изучавање развоја војно-обавештајне службе у Србији. Орешковић је на позив кнеза Михаила Обреновића 1862. године прешао из аустријске у српску војску, добивши чин мајора. Његовом заслугом у Србију су дошли и други граничарски официри (Станислав Бинички, Ђура Хорватић и Евгеније Калинић). Као важна личност у оперативним тајним пословима српске Владе Орешковић је одржавао везе са револуционарима широм Европе и дописивао се са Штросмајером, Кавуром и Бизмарком.¹⁷ Рукописну оставштину Антонија Орешковића чине његов пасош (1844), дозвола команде аустријске војске за прелазак у српску војску (1862), сведочанство о полагању заклетве на *поданство србско* (1868), извод из матичне књиге венчаних (1876), укази краља Милана Обреновића, наредбе министра војног Ђуре Хорватовића, упутства министра иностраних дела Саве Грујића, писмо упућено Матији Бану о приликама у Европи (1867), као и бројна шифрована писма. Од великог значаја је преписка коју је водио са вођом Народне хрватске странке Јосипом Јурајем Штросмајером и мађарским генералом Иштваном Тиром. Грађа је претежно на српском, али има и докумената немачком и француском језику.

Лични фонд лекара и дипломате **Јанићија Димитријевића** (1880-1946) представља вредно сведочанство о положају српског народа у Османском царству пре балканских ратова. Јанићије је рођен у Врапчишту код Тетова 1880. године, школовао се у Истанбулу, где је завршио српску гимназију и Медицински факултет. Јаке везе са младотурцима омогућиле су му најпре кандидатуру, а потом и избор за народног посланика у турском Парламенту 1908. године. Након балканских ратова прелази у дипломатску службу Краљевине Србије. Уочи Првог светског рата постављен је за секретара српског посланства у Цариграду (1914), а потом и за генералног конзула у Солуну (1917).¹⁸ После рата се повлачи из јавног живота и живи повучено у Београду све до смрти 1946. године. Фонд обухвата писма упућена Вилајетском просветном одбору у Битољу о приликама у манастирима и школама широм Македоније, податке о српској гимназији у Истанбулу, писмо упућено турском министру унутрашњих послова Талат Беју, преписку са бирачима из Битоља и Кичева, извештај о посети турских посланика Лондону (1909), преписку са председником српске Владе Николом Пашићем, исечке из новина, два албума визиткарти и фотографије српских војника из Египта. Грађа је углавном на српском, али има и докумената на француском и турском језику.

И у осталим личним фондовима, категорисаним као архивска грађа од великог значаја, могу да се пронађу документа од важности за националну историју: у фонду крагујевачког лекара **Илије Коловића** (1852-1915) говори са протеста поводом аустроугарске анексије Босне и Херцеговине 1908; у фонду адвоката **Светозара Јовандерића** (1852-1943) документа са разних парница, грађанских, кривичних и имовинско-правних; у фонду апотекара **Луке Јакшевца** (1860-1918) подаци о Либералној странци; у фонду трговца **Гаврила Швабића** (1861-1934) ратне белешке из Великог рата и у фонду артиљеријског капетана **Александра Блазнавца** (1892-1942) ратни дневник и грађа која говори о боравку српске војске у Алжиру.

¹⁷ Милан Јовановић Стојимировић, *Силуете старог Београда*, Београд 2008, 205-208.

¹⁸ ИАШК, *Лични фонд Јанићија Димитријевића 1880-1946*, Б. 2. 183, 1930-1937, 1-8.

Слична ситуација је и са личним фондовима који имају само статус културног добра. И у њима има докумената који превазилазе значај локалне историје: у фонду службеника Министарства спољних послова **Тодора Поповића** (1846-1907) белешке о Српско-бугарском рату (1885/1886) и преписка са вођама Напредне странке, Стојаном Новаковићем и Милутином Гарашанином; у фонду српског политичара и дипломате **Јеврема Грујића** (1826-1895) преписка са разним државним чиновницима; у фонду новопазарског пароха **Косте Кулагића** (1873-1915) документа која говоре о положају српског становништва на простору Рашко-призренске епархије пре балканских ратова; у фонду радикалског посланика из Лапова **Љубомира Јовановића** (1861-1945) дневник у коме су детаљно описане године Великог рата и на крају у фонду књижевнице и филозофиње **Катарине Богдановић** (1885-1969) дневници и белешке из којих се могу сагледати културне и просветне прилике у Крагујевцу и Краљевини Југославији 30-их година XX века, као и живот под окупацијом у Другом светском рату.

Културно-просветна мисија

Презентација архивске грађе личних фондова може да се оствари кроз различите видове комуникације са јавношћу: организовањем изложби, публиковањем архивских докумената, сарадњом са образовним установама, организовањем јавних трибина и предавања, сарадњом са средствима јавног информисања, коришћењем Web страница и сл.

Изложбе архивске грађе представљају масовни облик коришћења архивске грађе у културно-просветне сврхе са циљем да се прикажу најинтересантнија и најзначајнија документа једног архива.¹⁹ Оне најчешће настају приликом обележавања значајних јубилеја, датума и догађаја из прошлости, а некад и као презентација архивске грађе на одређену тему.²⁰ Прва изложба Историјског архива Шумадије приређена је давне 1955, а у наредних 50 година организовано још 20 тематских изложби.²¹ Рад на њима интензиван је након 2012. године, када је за само седам година реализовано 12 пројеката. Архивска грађа личних фондова највише је коришћена за изложбе *Димитрије Давидовић у Крагујевцу* (2013), *Кнез Михаилу Обреновић, животна и владалачка судбина* (2013), *Генерал Јован Белимарковић у документима Историјског архива Шумадије* (2013), *Крагујевац у Првом светском рату* (2015), *Сима Милосављевић Паширмац - Амица, први човек престоног Крагујевца* (2017) и *Јован Стејић, први Србин доктор медицине у обновљеној Србији* (2017).

Иако је издавачка делатност Архива покренута пар година по оснивању (1954. објављивањем рукописа историје манастира Драча), интензивнији рад на публиковању архивске грађе уследио је тридесет година касније, када су се стекли организациони, стручни и финансијски услови.²² Седамдесетих и осамдесетих година велика пажња посвећена је објављивању докумената о радничком покрету.

¹⁹ Л. А. Никифоров, Г. А. Белов, *Теорија и пракса архивске службе СССР*, Београд 1976, 307.

²⁰ *Упутство о припремању изложби архивске грађе и изради каталога за изложбу*, Архивски преглед 1-2, Београд 1985, 184-186.

²¹ Бориша Радовановић, *Споменица Историјског архива Шумадије у Крагујевцу (1952-2002)*, Крагујевац 2002, 97.

²² Б. Радовановић, *нав. дело*, 93.

Интересовање за личне фондове порасло је тек деведесетих година, када је израђен највећи број аналитичких инвентара, а још више након покретања часописа *Шумадијски анали* 2004. године. До сада су објављени рукопис генерала и војног историчара Ивана С. Павловића о Николи Луњевици и ратни дневник Љубомира Јовановића, као и појединачна документа и белешке. На овом пољу тек предстоји озбиљније ангажовање архивиста.

Када је реч о сарадњи са образовним установама, годинама уназад редовно се организују посете ученика основних и средњих школа Архиву. Лични фондови свакако представљају једну од тема њихових интересовања. Од 2015. године честа су гостовања архивских изложби у просветним установама (Друга крагујевачка гимназија, Економска школа, Политехничка школа, основне школе у граду и околини). Недостаје интензивнија сарадња са Универзитетом у Крагујевцу, али и другим високообразовним установама у земљи, као и веће ангажовање архивиста у организовању јавних трибина и предавања.

Важну улогу у презентацији личних фондова који се чувају у крагујевачком Архиву имају штампани и електронски медији, као и разноврсне услуге интернета и друштвених мрежа. Нову и јединствену прилику за њихово представљање широј јавности пружају актуелни процеси дигитализације и умрежавања установа културе.

РЕЗИМЕ

Лични фондови Историјског архива Шумадије представљају драгоцен извор националне историје XIX и прве половине XX века. Иако по обиму нису велики, а често су и непотпуни, значајни су јер садрже грађу која је резултат стваралачке делатности оних који су имали истакнуту улогу у историји Србије и Крагујевца. Значај ове грађе не одређује само положај творца фонда у друштвеном животу, већ и чињеница што се у разноврсној грађи, посебно у преписци, одражавају многобројни догађаји у вези са његовим животом и радом. Они садрже податке за многе гране науке и зато су незамењива допуна фондовима који су настали радом институција.

Разноврсност грађе и обиље података које нуде лични фондови омогућавају архиву да оствари своју културно-просветну мисију кроз сва три сегмента (изложбе, издаваштво и сарадњу са образовним установама). Зато им је потребно посветити више пажње, поготово у архивима, где представљају само мали део укупне архивске грађе.

Goran Milosavljević

Personal Fonds of the Historical Archives of Šumadija, Valuable Source of National History

Summary

Personal fonds of the Historical Archives of Šumadija present valuable source of national history of the 19th and the first half of the 20th century. Even though they are not large in their volume, and they are often incomplete, they are important because they contain material which is the result of a creative activity of those who had an important role in the history of Serbia and Kragujevac. The importance of these materials is not determined only by the social position of the creator of the fond but also by the fact that these materials, especially the correspondence, reflect numerous events that are connected to creator's life and work. They contain data from many branches of sciences and that is the reason why they are an indispensable addition to fonds that were created by institutions.

The diversity of the materials and the abundance of data that personal fonds offer enable archive to achieve its cultural and educational mission through all three segments: exhibitions, publishing and cooperation with educational institutions. That is why it is needed to pay them more attention, especially in the archives where they represent only a small part of the entire archival materials.